

III. Friedrich Nietzsche

1. Život a hlavní spisy

Lze-li o Schopenhauerovi říci, že je Kantovým žákem a pokračovatelem, třebaže jeho filozofie nakonec mífí docela jinam a je dokonce protikladem filozofie Kantovy, platí totéž o Nietzscheově vztahu k Schopenhauerovi. Přesto je však oprávněné, řadíme-li Nietzscheovu filozofii vedle Schopenhauerovy a za ní, neboť — odhlédneme-li od velkého Schopenhauerova vlivu na Nietzscheho — oběma je společné něco, čím se svorně odlišují od filozofie rozumu: i Nietzscheova filozofie je totiž filozofií *vůle*.

Nietzschův život je jednou z velkých tragédií lidského ducha. „Jen zřídka někdo zaplatil tak vysokou cenu za svého génia“¹⁶.

Friedrich Wilhelm Nietzsche se narodil roku 1844 v Röckenu u Lützeny jako syn místního evangelického pastora. Podle ústního podání prý rodina pocházela z polského hraběcího rodu. V pěti letech ztratil Nietzsche otce a dospíval vychováván výlučně ženami a v duchu protestantské zbožnosti. Stal se z něho senzi-bilní a poněkud slabý chlapec, čemuž se však už tenkrát pokoušel čelit otužováním a železnou sebekázní. Zde již vidíme dva základní rysy jeho charakteru. „Čím nejsem, tím je pro mne bůh a ctnost!“

Proslulý internát v Schulpfortě položil základy k Nietzscheově nikdy nevyhaslé lásce k řeckému starověku. Poté studoval klasickou filologii v Bonnu a Lipsku. V Lipsku se sprátelil se známým filologem Erwinem Rohdem (1845—1898, autor slavného díla *Psyché. Kult duše a víra v nesmrtnost u Řeků*).

V Lipsku Nietzsche podlehl vlivu třetí duchovní síly, která naň — vedle rodného domu a klasického starověku — rozhodující měrou spolupůsobila. V antikvariátu se mu dostalo do rukou hlavní Schopenhauerovo dílo, jedním dechem je přečetl a naprosto tomuto chmurnému géniu propadl. Ale již předtím se obeznámil s dílem Richarda Wagnera, které žilo Schopenhauerovým duchem. „Wagneriánem jsem byl od chvíle, kdy bylo možné opatřit si klavírní výtah Tristana.“ Nietzsche hudbu miloval. „Bez hudby by pro mne byl život omylem.“ Celé hodiny dokázal hluboce dojmát své posluchače klavírními fantaziemi. V Lipsku se s Wagnerem setkal osobně a stal se jedním z jeho nadšených ctitelů.

Předtím byl Nietzsche povolán do vojenské služby, ale brzy byl propuštěn pro zranění, které si způsobil při jízdě na koni.

Ještě před ukončením studií Nietzsche uveřejnil několik drobných filologických prací. Vynesly svému čtyřicetiletému autorovi na doporučení jeho učitele Ritschla mimořádnou profesuru klasické filologie na basilejské univerzitě. Do tohoto švýcarského období spadá i Nietzscheovo setkání s historikem Jacobem Burckhardtem (1818—1897), s teologem Franzem Overbeckem (1837—1905) a obnovený styk s Richardem Wagnerem, který tehdy žil v Triebschenu u Vierwaldstättského jezera.

Úspěšné působení v Basileji přerušila v roce 1870 válka. Nietzsche se jí zúčastnil jako dobrovolný ošetřovatel, ale brzy vážně onemocněl úplavicí a musel se vrátit. Od té doby se zdravotních obtíží nikdy úplně nezbavil.

Roku 1871 vyšel Nietzscheův spis *Zrození tragédie z ducha hudby*. V řeckém životě i umělecké tvorbě Nietzsche shledává působení dvou protikladných živlů, dionýského a apollinského. Dionýský element, který bychom mohli nejlépe vysvětlit jako analogii opojení, je beztvářá pravdě, jejímž bezprostředním výrazem je hudba. Apollinský živel představuje sílu míry a harmonie.

Mocenský vzestup Německa po roce 1870 vzbuzoval Nietzscheho nedůvěru a kritiku. Jeho kritické myšlenky jsou obsaženy v *Nečasových úvahách* (1873—1876). První úvaha se vyrovnává s Davidem Friedrichem Straussem jako typem německého „vzdělaného šosáka“. Proslulá druhá úvaha *O užitečnosti a škodlivosti historie pro život* se obrací proti nemírnému šíření historických poznatků, jež hrozí zadusit skutečný život. Třetí úvahou *Schopenhauer jako vychovatel* a čtvrtou *Richard Wagner v Bayreuthu* oslavuje Nietzsche své učitele jako vychovatele k nové, zušlechtěné kultuře.

Brzy po této oslavě Wagnera, během bayreuthských slavností, jichž se Nietzsche účastil jako host, následovala Nietzscheova roztržka s ním. Nietzsche Wagnerovi vytýkal hlavně to, že se svým Parsifalem pokoušel před křesťanským ideálem popíráni života.

Rozchod s Wagnerem zároveň vyznačuje přechod od prvního období Nietzscheova vnitřního vývoje k druhému. Odvrátil se teď od svých ideálů a mistrů, jež dosud uctíval. Zaujal kritický postoj k umění i k metafyzice. Spásu nyní hledal ve vědě a přiblížil se tak jakémusi naturalistickému pozitivismu. Svědčí o tom jeho kniha *Lidské, příliš lidské* (1878—1880), věnovaná Voltairovi. V této době se Nietzsche poprvé fyzicky zhroutil. Už v roce 1876 musel požádat o jednorozhodnou zdravotní dovolenou a brzy poté i o své penzionování. Město Basilej mu až do jeho skonu vyplácelo 3 000 franků. Roku 1879 byl blízek smrti. Po uzdravení napsal *Ranní červánky* (1881) a *Radostnou vědu* (1882).

V *Zarathustrovi* Nietzsche sám vylíčil tři stupně, jimiž prochází vyvíjející se člověk: závislost na autoritách a mistrech — oproštění od nich a dobytí svobody (negativní svoboda, „osvobození od něčeho“) — obrat k vlastním hodnotám a definitivním cílům (pozitivní svoboda, „osvobození pro něco“). Pro Nietzscheho samého počíná toto třetí období v roce 1882 dílem *Tak pravil Zarathustra*. Poté, co opustil Basilej, žil Nietzsche většinou v severní Itálii, v Janově, Benátkách, Turinu, ale také na francouzské Riviéře a v létě ponejvíce v Sils Maria ve švýcarském Engadinu, kde pobýval nejraději. Zimu 1882/83 strávil u rappalského zálivu. Zde na procházkách kolem zátoky a v horách tyčících se vysoko nad mořem dozrávalo jeho hlavní dílo. Zarathustra ho „přepadl“¹⁷.

Už během práce na Zarathustrovi, který měl být básnickým ztvárněním jeho filozofických myšlenek, pojal Nietzsche plán podat v čtyřsvazkovém díle tyto myšlenky též *systematicky*. Kniha se měla jmenovat *Vůle k moci. Pokus o přehodnocení všech hodnot* (a možná i jinak — v Nietzscheově pozůstalosti se našly různé varianty). Toto dílo však Nietzsche nikdy nedokončil. Po jeho smrti bylo vydáno podle plánů, které spolu s poznámkami obsahovala jeho pozůstalost. Proto má fragmentární charakter, nejen pokud jde o literární

formu, ale i co do myšlenkového obsahu. (Z literárního hlediska jsou všechna pozdní Nietzscheova díla pouze soubory jednotlivých myšlenek a aforismů.)

Úvodem k tomuto dílu měl být spis publikovaný roku 1886: *Mimo dobro a zlo. Předehra k filozofii budoucnosti*. Práci na hlavním díle přerušilo ještě nové vydání raných spisů a *Genealogie morálky* napsaná v roce 1887.

V těchto letech stále vzrůstala Nietzscheova osamělost. Jen málokdo z jeho dřívějších přátel byl schopen sledovat jej na jeho nových cestách. Také jeho knihy vycházely téměř bez povšimnutí. Od posledního díla Zarathustry už ani nenašel nakladatele a všechna díla musel nechat tisknout vlastním nákladem. V tomto mrtvém tichu, jež jej obklopovalo, se stupňovalo Nietzscheovo sebevědomí. Jeho hlas byl stále vášnivější a zvůčnější.

Rok 1888 byl novým vrcholem jeho tvorby, ale horečná produkce již ohlašovala nadcházející katastrofu. Nietzsche napsal *Případ Wagner*, v němž stejně jako ve spise *Nietzsche kontra Wagner. Dokumenty psychologa* rozhořčeně zúčtoval s Wagnerem. Vydal *Soumrak model a Antikrista* — dva divoké útoky proti křesťanství. A konečně v posledních měsících tohoto roku napsal autobiografii *Ecce homo*. Dánskému učenici Brandesovi, který jako první začal o Nietzscheovi přednášet — což byl první náznak počínajícího Nietzscheova působení — o tomto díle napsal: „Vylíčil jsem teď sám sebe s cynismem, který bude světodějný. Kniha ... je bezohledný atentát na Ukřižovaného; končí hromy a blesky proti všemu, co je křesťanské... Přísahám vám, že do dvou let se před námi zem bude zmítat v křečích. Já jsem osud.“¹⁸ Lze se ptát, zda by byl Nietzsche uchráněn před přepjatostí svých pozdních spisů, kdyby se mu bylo dostalo uznání dříve. Toto uznání však přišlo pozdě a kromě toho se zhoršovala i jeho nemoc. Dlouholetý a osamocený Nietzscheův zápas o přehodnocení všech hodnot vyčerpával jeho tělesné i duševní síly. Nietzsche téměř oslepl. Na počátku roku 1889 utrpěl v Turinu paralytický záchvat, snad následkem dřívější luetické infekce. Když se po dvou dnech probral z mdlob, rozeslal různým přátelům i vysoce postaveným osobnostem dopisy tak zmateného a fantastického obsahu, že mu okamžitě přispěchal na pomoc jeho přítel Overbeck. O svém setkání s ním a o Nietzscheově otřeseném stavu podal dojímavé svědectví.¹⁹

Nietzsche byl převezen do Basileje a pak na jenskou kliniku. Poté se ho ujala jeho matka. Za její obětavé péče, později i své sestry Elisabeth Försterové-Nietzschové, žil ještě dvanáct let se zastřeným vědomím, dokud jej roku 1900 nevyšvobodila smrt.

2. Jednota a charakter Nietzscheovy filozofie

Není vůbec snadné odhalit v Nietzscheově filozofii jednotu a celkovou souvislost. Na první pohled mohou jeho spisy vypadat jako sbírky geniálních aforismů (po stránce formální) či postřehů (po stránce obsahové), a to i díla z vrcholu jeho tvorby, nikoliv jen spisy z posledního roku (1888), na které již dopadá stín budoucího šílenství. Novější nietzschovské bádání však nicméně v jeho myšlení odhaluje souvislost, řád, jednotu, ba celoživotní zápas o *jediné* ústřední filozofické téma. To je ovšem tvrzení, které zde sice můžeme uvést,

nikoli však dostatečně doložit.²⁰ Poznamenejme jen, že už dvacátá a třicátá léta přinesla velký počet děl věnovaných Nietzscheovi. Současná filozofie se zabývá Nietzscheem ve velkém rozsahu a stále jasněji si uvědomuje jeho obrovský význam pro dějiny myšlení. Vlastní výklad podal např. Karl Jaspers v díle nazvaném *Nietzsche — Úvod do pochopení jeho filozofie*; v četných přednáškách a pojednáních se Nietzscheem zabýval i Martin Heidegger a v roce 1960 o něm vydal dvousvazkové dílo.

Pokusme se k Nietzscheovu dílu přistoupit alespoň z jedné strany. Nemůžeme přitom doufat, že takovým pohledem obsáhneme celou stavbu. Začneme citátem, který je zároveň ukázkou Nietzscheova vášnivého, výrazného jazyka, jeho stylové virtuozity. Je to citát ze závěru *Vůle k moci*, vydané z pozůstalosti.²¹

„A víte také, čím je mně 'svět'? Mám vám jej předvést ve svém zrcadle? Tento svět: nesmírná síla, jíž nepřibývá ani neubývá, která se nespotřebovává, leč pouze přetváří, ve svém celku stále stejně velká, hospodařící bez vydání a ztrát, ale právě tak bez příjmů a zisků, obemknutá 'ničím' jako svou mezí, nic, co by se vytrácelo, zmařovalo, nic nekonečně rozlehleho, nýbrž určitá síla vtěsnaná do určitého prostoru, ale nikoli do prostoru, který by byl někde 'prázdný', nýbrž síla všudypřítomná, hra sil a vzdouvání sil a zároveň jedno i mnohé, zde se hromadící a tam zároveň ubývající, moře v sobě se vzpínajících a převalujících sil, jeho věčná proměna a věčný ústup, jeho navrácení po spoustě let, příliv a odliv jeho podob, kvapící od nejjednodušších k nejmnohotvárnějším, od nejtišších, nejnehybnějších a nejmrazivějších k nejžhavějším, nejdivočejším a v sobě rozporným a vzápětí z plnosti se navracejících k prostotě, z hry protiv k rozkoši souznění, sám sobě přitakávající i v této stejnosti svých drah a let, sám sobě žehnají jako tomu, co věčně se musí navracet, jako dění neznanému nasycení, omrzelosti a mdloby: tento můj dionýský svět věčného sebetvoření, věčného sebeničení, tento tajemný svět dvojí rozkoše, toto mé 'mimo dobro a zlo', bez cíle, netkví-li cíl v blaženosti kruhu, bez vůle, není-li dobrou vůlí kroužení sám kruh, — chcete jméno tohoto světa? Chcete řešení všech jeho hádanek? Světlo, jež by svítilo vám, vám nejskrytějším, nejmocnějším, nejsmělejší, vám z hlubin půlnoci? — *Tento svět je vůle k moci — a jinak nic. Avšak právě tak i vy jste vůle k moci — a jinak nic!*“

Pokusme se nejprve orientovat touto otázkou: Kterého myslitele, který směr z nám dosud známých dějin filozofie připomíná toto Nietzscheovo pojetí „světa“, kde se ozývá příbuzný hlas? Chceme-li najít odpověď, musíme se vrátit hodně nazpět, k filozofovi, k němuž se (jako jedinému) Nietzsche sám hlásí a s nímž cítí spřízněnost — k Hérakleitovi. U obou je svět pojat jako nekonečný proces vznikání a zanikání, tvoření a ničení — jako moře, v němž se vše konečně tvoří, formuje a zaniká a v němž přetrvává jediná prasíla.

Tedy Hérakleitos? Musíme se opravdu vracet až tak daleko? Má to znamenat, že Nietzsche pomíjí vše, co se událo v dějinách myšlení mezi Hérakleitem a pokřesťanským 19. stoletím, že přechází Sókrata, Platóna, Aristotela, křesťanství a západní filozofii? To vše Nietzsche neopomíjí, ale distancuje a vymezuje se vůči tomu. Všechno, co se dělo od té doby, vskutku pokládá za zcestí a nedůvěruje tomu. Snaží se rozbít veškerou tradici a začít znovu tak

radikálně jako nikdo před ním. A pak přirozeně nemůže používat pojmového jazyka, který tato tradice vytvořila — vždyť ji potírá! To je jeden z důvodů Nietzscheova „obrazného“ myšlení a jazyka.

Podstatou světa, praví Nietzsche, je vůle, přesněji vůle k moci. „A jinak nic!“ dodává. Co to znamená? V těchto slovech je jeho odmítnutí veškeré metafyziky — všech filozofických i náboženských pokusů klást či myslet vedle tohoto „světa“, za ním či nad ním ještě nějaký jiný, „ideální“ svět. Ve zkratce tuto myšlenku vyslovuje jeho Zarathustra výrokem „bůh je mrtev“. „Věčné ideje“, „věc o sobě“, „zásvětí“, to vše jsou smyšlenky, šalebná zdání, iluze. A nikoli prospěšné iluze! Odkud se však berou? „Chodí to byli a odumírající, ti pohrdli tělem i zemí a vynalezli věci nebeské a spasné krupěje krve...“ praví Zarathustra.²²

V tomto citátu se objevuje cosi nového: hodnocení, hodnotový soud, a sice podle pojmových dvojic jako chorobný — zdravý, dekadentní — zdatný. Pro Nietzscheho je příznačné, že všechny problémy bytí nazírá jako problémy hodnoty anebo je na ně převádí; nejsme mu však nikterak právi, chápeme-li takové pojmové dvojice v pouze povrchně biologickém smyslu. Je jisté, že tato stránka Nietzscheova myšlení, v níž se jeví jako velký bořitel tradičních hodnot a jako tvůrce nových, jako „přehodnocovatel všech hodnot“, je relativně snadno — až příliš snadno — pochopitelná. Příliš snadno — neboť svádí k tomu, abychom zapomínali na jiné stránky jeho filozofie. Podívejme se teď — s touto výhradou — na Nietzscheovu stupnici hodnot.

3. Filozof s kladivem

Nietzsche „filozofuje kladivem“. Bezohledně rozbíjí staré hodnoty, které demaskuje jako hodnoty falešné, ale vzápětí vytváří hodnoty a ideály nové. „Kdo musí být tvůrcem dobrého a zlého, ten musí být napřed zhoubcem a bořit hodnoty.“ Obrátme se nejprve k této stránce Nietzscheova působení, která slouží boření a kritice. Bývá někdy charakterizována²³ sedmým „anti-“.

Nietzsche je *antimoralistický*. Existuje morálka pánů a morálka otroků. Slovo „dobrý“ má dva zcela různé významy. U vládců označuje vznešené a hrdé stavy duše. Protikladem „dobrý“ je tu „špatný“. „Špatný“ ve smyslu vládců znamená: obyčejný, obvyklý, sprostý, bezcenný. Ale pro člověka stáda znamená „dobrý“: mírný, pokojný, dobrotivý, soucitný a protikladem je v tomto případě „zlý“. Zlo je vše, co povyšuje člověka nad stádo: neobyčejlé, smělé, nevypočitatelné, nebezpečné — zkrátka téměř všechno to, co je pro vládce „dobré“.²⁴

Židé zahajují v dějinách otrockou vzpouru morálky. Jejich prorokům se podařilo spojit pojmy „bohatý“, „bezbožný“, „zlý“, „násilnický“ a „smyslný“ a slovu „svět“ dát negativní hodnotu. Toto radikální převrácení všech přirozených hodnotových a hierarchických vztahů je aktem duchovní msty nízkých a ponížených. Ubozí, chudí, bezmocní, trpící, nemocní a ohyzdní se teď jeví jako „dobří“ a aristokratické hodnocení dobrého jako vznešeného, krásného, mocného a šťastného přestává platit.²⁵

Silné a zdravé instinkty, které se pod vládou otrocké morálky nemohou projevit navenek, musí hledat nové, skryté uvolnění. Obrací se tedy do nitra. To je původ „špatného svědomí“. Silný člověk se stává zvířetem, které uvězněno v kleci mravů, rozdírá a týrá sebe sama. To byl začátek nejtrappnější nemoci lidstva — člověk trpící sám sebou. Za všemi slovy, jimiž toto náboženství, jež se stalo dědicem otrocké morálky, hlásá *soucit*, slyšíme chraplavý hlas méněcenných, kteří sami sebou pohrdají.²⁷

Nietzsche je *antidemokratický*. Veškerá evropská morálka je morálkou stádní zvíře. Jejím očividným výrazem je demokratické hnutí v politických a společenských institucích.²⁸ Vidět smysl lidského života po způsobu anglických kramářských duší v největším štěstí co možná největšího počtu lidí je směšné.

Nietzsche je *antisocialistický*. Socialistický ideál znamená naprosté zvrhnutí člověka ve stádní zvíře.²⁹ V čem spočívá zánik každé kultury? „Řekněme to bez obalu... Lidé s dosud přirozenou povahou, barbaři..., kořistníci s dosud neporušenou silou vůle a touhou po moci se vrhli na slabší, vzdělanější, pokojnější rasy, které se věnují třeba obchodu či chovu dobytka, anebo zaútočili na staré, zpuchřelé kultury, v nichž už v nádherných ohňostrojích ducha a zkázy plápolala poslední životní síla.“³⁰

Podstatou všeho života je přisvojování si, zraňování a přemáhání slabého, potlačování, tvrdost, vnucování vlastních forem, podrobování anebo přinejmenším vykořisťování. „Všude se teď horuje o budoucím uspořádání společnosti, jež má být zbavena 'vykořisťovatelského rázu': — mým uším to zní tak, jako by někdo sliboval vynalézt život, který nezná organické funkce.“³¹

Nietzsche je *antifeministický*. Úměrně tomu, jak muži ztrácejí pravou mužnost, degeneruje i žena a vzdává se svých ženských instinktů. Usilování ženy o hospodářskou a právní samostatnost, emancipace, je příznakem úpadku.³²

Nietzsche je *antiintelektualistický*. Pro něj stejně jako pro Schopenhauera je vědomí, rozum, intelekt pouhý povrch, pouhý služebníček vůle. Náš poznávací aparát vlastně vůbec není zaměřen k „poznávání“. Je to nástroj abstrakce a zjednodušování, jehož účelem je ovládnutí věcí ve službě životu.³³ Úlohu vědomí nesmíme přeceňovat. Více se toho děje bez našeho vědomí. Instinkt je „ze všech druhů inteligence, které byly dosud objeveny, nejinteligentnější“. Větší část vědomého myšlení spadá pod instinktivní činnost včetně myšlení filozofického. Filozofové předstírají, jako by svých pravd nabývali chladnou logikou, ale v pozadí jsou vždy hodnotové postoje, požadavky instinktu.³⁴

Bylo by zbloudilé pohrdat tělem a zacházet s ním jako s nepřitelem; zbloudilé myslet si, že „lze nosit krásnou duši ve zpotvořeném těle“.³⁵

Nietzsche je *antipesimistický*. Soudili-li všichni mudrcové až do Schopenhauera o životě, že „k ničemu není“, co to dokazuje? Dokazuje snad toto shodné přesvědčení, že mají pravdu? Nepoukazuje tato shoda spíše na to, že s těmito mudrci nebylo po fyziologické stránce všechno v pořádku? „Nebyli spíše vesměs už nepevní, vratcí a u konce života? ... Cožpak se moudrost objevuje na zemi jako krkavec, kterého vzruší pouhý zápach mršiny?“³⁶

Tito mudrcové představují úpadkové typy života. Nikde to není zřejmé tak jako na Sókratovi. Sókratés byl již svým původem člověk luzy. Jeho ironie byla výrazem revolty, resentimentu chátřů³⁷. Kdo říká, že život nestojí za nic, říká: Já nestojím za nic.

Z toho všeho pak vyplývá *antikřesťanský* charakter Nietzscheovy filozofie. Křesťanství je souhrn všeho převrácení přirozených hodnot. Křesťanská je negace všeho přirozeného, snižování přirozenosti, protipřirozenost. Křesťanství bylo od počátku úhlavním nepřítelem smyslovosti. „Křesťanský pojem boha — bůh jako bůh nemocných... bůh jako duch — je nejpervoznější pojem boha... Bůh zdegenerovaný na rozpor života, místo aby byl jeho oslavou a věčným přijímáním?“³⁸

Křesťanská je nenávisť vůči panství a vznešenosti, vůči duchu, hrdosti, zmužilosti, vůči smyslům a každé radosti. Křesťanství proměnilo tento svět — jediný, který je člověku dán — v slzavé údolí a těžiště položilo do nedosažitelného „onoho světa“. Místo aby se křesťané tázali, jak vášně zduchovnit a vtisknout jim božský ráz, podryli kořeny vášně a tím i kořeny života.

„Tím končím a vynáším svůj ortel: Soudím křesťanství, vznáším proti křesťanství nejstrašnější obžalobu, kterou kdy pronesla žalobcová ústa... Křesťanská církev všechno poznamenala svou hnilobou, každou hodnotu učinila bezcennou, z každé pravdy udělala lež a z každé čestnosti podlost... Ať se mi už nikdo neodvažuje říkat něco o jejím požehnání pro lidstvo.“³⁸

4. Nové hodnoty

„Ale praví filozofové jsou ti, kdo dávají rozkazy a zákony. Říkají: 'Tak se staň!' Určují lidské 'kam' a 'proč'...“⁴⁰ Nietzsche, tento bezohledný zhoubce hodnot, jenž učí, že „bůh je mrtev“, zároveň učí člověka novému cíli:

„Mrtví jsou všichni bozi: Chtějme tedy, aby žil nadčlověk.“ „Hleďte, hlásám vám nadčlověka. Nadčlověk je smysl země... Zapřisahám vás, bratři moji, zůstaňte věrni zemi a nevěřte těm, kdož vám mluví o nadpozemských nadějích! Travičové to jsou, ať to vědí či ne. Povrhovatelé životem to jsou, odumírající a sami otráveni, jichž země je syta; nechť tedy zahynou!“⁴¹

Takto promlouvá Nietzscheův Zarathustra, překypující moudrostí, když sestupuje z horské samoty k lidem, aby jim daroval svou nauku. „Člověk jest provaz natažený mezi zvířetem a nadčlověkem — provaz nad propastí.

Nebezpečný přechod, nebezpečná chůze, nebezpečný pohled zpátky, nebezpečné zachvění, nebezpečná zastávka.

Co je velkého na člověku, jest, že je mostem, a nikoli účelem: co lze milovati na člověku, jest, že je *přechodem a zánikem*.

Miluji ty, kdož nedovedou žít, leda když zanikají, neboť jejich zánik je přechodem.

Miluji velké povrhovatele, neboť jsou to velcí zbožňovatelé, jsou to šípy touhy po druhém břehu.

Miluji ty, kdož nehledají až za hvězdami, proč by zanikli a byli oběťmi, nýbrž ty, kdož se obětují zemi, aby byla jednou zemí nadčlověka.“⁴²

Nadčlověk je člověk vědoucí o smrti boha. Člověk, který ví, že všechno idealistické zaslíbí je pouhý prelud, člověk, který se vydává s radostným přitakáním zemi a životu. Který ví, že svět je „dionýský“ svět, věčně znovu se rodící z tryskajícího pramene bytí, že všechny lidské snahy zachytit se nějak v tomto světě poznáním, tvorbou a postulováním hodnot jsou v proudu všemocného času odsouzeny ke ztroskotání; který také ví, že sám je součástí tohoto světa, kusem „vůle k moci“ a jinak nic, který si chce být vědom sebe jako této vůle — a který dokáže čelit tomuto hlubokému a neřešitelnému rozporu, jenž je rozporem samého života. Takové vědění nazývá Nietzsche na rozdíl od planého, povrchního a zdánlivého vědění „tragickou moudrostí“.

A nadčlověk je konečně člověk, který dokáže čelit i poslední, nejobtížnější a nejtěžší přijatelné Nietzscheově myšlence, myšlence věčného návratu. Tato myšlenka zaznívá i z aforismu z *Vůle k moci*, který jsme citovali na počátku. Nietzsche ji vyslovoval vždy jen náznakem a podobenstvím, především ve třetím díle *Zarathustry*. Chce myslet věčnost a čas zároveň. „Všechno přichází, všechno se vrací, věčně běží kolo jsoucna.“ Svět si třeba myslet jako sílu určité velikosti. Rozmanitého jsoucna je sice nepřehledné množství, avšak není ho nekonečně mnoho. Nekonečný je ale čas. Proto již muselo být kdysi dosaženo všech možných kombinací věcí, ba muselo jich být dosaženo již bezpočtukrát. Myslet a potvrdit tuto myšlenku, že všechno se vrací, že všechno se věčně opakuje, to je nejvyšší formule přitakání, kterou lze vůbec myslet. „Toto — to že byl život?“ chci říci smrti. „Nuže dobrá. Ještě jednou!“⁴³

„Ó duše, spíš?

Půlnoci ducha neslyšíš?

Já spal, já spal —

já z hlubokého snu jsem vstal —

Hluboký svět —!

Je hlubší, než jak den jej znal.

V něm propast béd —

Slast — hlubší nad všech srdcí žal:

Žal: zahyň! dí,

leč každá slast: chci věčnost! dí —

— chci věčnost, věčnost nejhlubší!“⁴⁴

5. K hodnocení Nietzscheho

Nietzsche osamělec. — Nietzsche byl člověk, který „chce tvořit až přes sebe sama a takto hyne“ — jak říká Zarathustra. Strašlivé osamocení i tíže zápasu, který tento samotář sváděl proti starým hodnotám, vládnoucím po tisíciletí, vyčerpaly jeho síly a nakonec jej uvrhly do osvobozující noci šílenství. Dva roky před tím Nietzsche v jednom dopise napsal: „Kdybych ti alespoň nějak mohl přiblížit svůj pocit samoty! Mezi živými ani mezi mrtvými nemám nikoho, s kým bych se cítil spřízněn. Nepopsatelná hrůza...“⁴⁵

„Ó já vím, čím jsem tak vznícen!
Jako plamen nenasyčen
žhnu a stravuji se jím.
Co uchopím, v zář se mění,
v uhel vše, co se mnou není,
plamen jsem a já to vím!“⁴⁶

Nietzsche básník. — Nietzsche byl jedním z největších básníků německého jazyka. Zarathustra je mistrovské básnické dílo. A Nietzsche dokázal napsat i tak dokonalé básně, jako je např. tato:

„Na mostě stál jsem
mlád v hnědavé noci.
A zdálky zazněl zpěv:
zlatých kapek šum
nad tetelivou hladinou.
Gondoly, světla, hudby —
vše vnořilo se, vplulo do soumraku ...
A moje duše, nástroj plný strun,
se rozezvučela nezřeným dotekem
v tichou píseň gondol,
předivným blahem rozechvělá.
— Zdali jí někdo naslouchal?“⁴⁷

Nietzsche nebyl střízlivě kritický filozof. Nedokazuje, nýbrž hlásá a zvěstuje novou víru. Uměřenost, harmonie a zdrženlivost v umění, kterou tak obdivoval u Francouzů, tedy živel apollinský, nebyl jeho živlem. Od autora požadoval, „aby mlčel, dokud mluví jeho dílo“, ale jeho hlas je slyšet z každé řádky.

Nietzsche psycholog. — Nietzsche byl nadán geniálním psychologickým bystrozrakem. Byl především psychologem skrytých pohnutek, všeho zastíraného, nevědomého (předjal nejedno zjištění moderní hlubinné psychologie), kdokonalému mistrovství rozvinul umění odhalovat přetvářku i umění poznávat za lidskými ideály a idoly, za „věčnými pravdami“ filozofie, metafyziky, náboženství a mravnosti skrývané a podezřelé motivy — lidský sebeklam, pudy a žádosti, poblouzení a vášně, zkrátka ono „lidské, příliš lidské“. To platí zvláště pro střední, „osvěcovatelské“ období jeho tvorby, do kterého patří i takto nazvaná kniha.

Nietzsche Němec. — Tak hlubokou, mnohostrannou, mnohotvarou a mnohoznačnou povahu, jako byla Nietzscheova, nelze bez zkrácení postihnout v několika větách či pouhých heslech. Je nutné dýchat vzduch, ducha jeho spisů. Nietzsche lze charakterizovat jako romantika právě tak jako antiromantika, jako Němce právě tak jako odpůrce německosti, jako křesťana právě tak jako nepřítele křesťanství — neboť sám sváděl boj ve vlastním nitru, bratrovražedný svár mezi dvěma stejně silnými stránkami své bytosti. Což platí dvojnásob pro jeho poměr k německosti. Mnoho jeho myšlenek se točí kolem německého bytí a osudu. A kde se od německosti zdánlivě co nejvíce distancuje, právě tam je ve svém protiněmeckosti a nadněmeckosti nejvíce Němcem.

Nietzsche křesťan — Muselo dojít k tomu, že „Nietzschových psychologických objevů“ (název knihy Ludwiga Klagese), zvláště jeho umění odhalovat skryté rozpory, konflikty a motivy, bylo užito i na samotného Nietzsche — a tedy i na jeho postoj ke křesťanství. Podle vlastních slov si Nietzsche pokládal za čest, že pocházel z rodu, který bral křesťanství vážně, že „ve svém srdci“ proti křesťanství „nikdy nebyl zaujat“. Dokonalého křesťana označoval za nejvznešenější formu člověka, s nímž se vskutku setkal. O sobě se vyslovil: „Neboť odhlédneme-li od toho, že jsem dekadent, jsem také opakem dekadenta.“⁴⁸ A stejně by mohl říci: „Odhlédneme-li od toho, že jsem křesťan, jsem také opakem křesťana.“

„Kdo se kdy v nitru ‚vypořádal‘ s křesťanstvím méně než tento neochvějný a nejneohroženější popírač boha mezi Němci...? Křesťan chce uniknout sobě samému,“ napsal v *Případu Wagner* — kdo tedy byl kdy vášnivějším, hrdinsky asketičtější a beznadějnějším křesťanem, ne-li právě Nietzsche? Až do okamžiku jeho duchovní smrti můžeme sledovat stopy tohoto ustavičného zápasu s křesťanem ve vlastním nitru“⁴⁹.

Rozhořčené Nietzscheovo antikřesťanství se tedy jeví jako projev jeho vášnivého vnitřního zápasu, s nímž se bránil proti křesťanství, jehož sílu v sobě cítil. „Několik dní před svým zhroucením už jednou vyvolal v nervovém záchvatu pouliční výtržnost. Utahaná drožkářská kobyla, která stála před jeho kočárem, vzbudila tak mocný soucit tohoto zapřísáhlého nepřítele všeho soucítění, že jí padl kolem krku a usedavě se rozplakal.“⁵⁰

Nietzsche prorok. — Patrně žádný myslitel posledních století nemá tak vyvinutý smysl pro budoucnost jako Nietzsche. Vidí, jak se začínají hroutit vyzrálé kultury, a vidí též, jak se stále intenzivněji stýkají a propojují; vidí, jak se tím relativizují názory na svět, společenské řády a mravní zákony, a vidí a prorokuje příchod evropského nihilismu, rozpad veškerého závazného hodnotového i životního řádu. Vidí, že před člověkem stojí úkol vzít po zhroucení starých řádů do svých rukou formování vlastního života a vytvoření vlastních hodnot, nyní však již podle měřítka objímajícího a obsahujícího celý svět a pro celý svět platného. „Zde tkví nesmírná úloha velkých duchů příštího století.“

Nietzsche a potomstvo. — Skutečnost, že Nietzsche byl vynikající, dokonce geniální spisovatel a stylista, ale i velice jemný psycholog, šzíravý kritik a pamfletista a posléze i fascinující osobnost, znesnadňuje proniknout za tento povrch a masku k jádru jeho filozofování. Přesto však dnes, sedm desetiletí po jeho smrti, je už po různých vlnách a omylech nietzschovského bádání jasné, že je v něm třeba vidět především myslitele a zvažovat především jeho myšlenky. A pokusíme-li se o to, jeví se většina dosud podaných interpretací v nejlepším případě pouze jako pravděpodobné či zčásti správné, a je-li vykladač sám samostatným a vynikajícím myslitelem, je takový výklad pak nezřídka jen odrazem či projekcí vlastních pojetí do Nietzscheova díla. Je pravda, že spolu se Schopenhauerem a (do jisté míry) s Hamannem, Herderem a Goethem stojí Nietzsche na straně citu, instinktu, vůle, „života“, že jej tedy lze řadit k „filozofii života“ a k jejím průkopníkům. Je pravda, že „tento filozof ze Sils Maria dal první slovo život čarovně zvonivý zvuk zlata“⁵¹. Je pravda, že ve srovnání se Schopenhauerem má Nietzscheovo učení spíše heroicky

optimistický charakter. Je pravda, že Nietzsche je diagnostik a kritik kultury s prorockým darem a že z jeho předpovědí se již mnohé vyplnilo. Je pravda mnohé, co o něm bylo řečeno, a přece se zdá, jak by teprve v našem století mělo dojít k plné konfrontaci s propastí, kterou Nietzscheova filozofie otevírá, ke střetnutí s Nietzscheovým myšlením.

Tuto předpověď potvrzuje i to, že Nietzscheovy spisy, jež správci jeho odkazu, zejména jeho sestra Elizabeth Försterová-Nietzschová, různě měnili a komolili, nyní vycházejí v novém souborném vydání. Paralelně s tím se objevují nové studie, které vrhají na Nietzscheovu osobu a dílo nové světlo.⁵²

Čtvrtá kapitola

Vedlejší proudy. Kritický návrat ke Kantovi

I. Vedlejší proudy

Ve třech předchozích kapitolách jsme probrali tři hlavní směry filozofického myšlení v 19. století. Vedle nich však jsou i jiné, které se schématu našeho výkladu poněkud vymykají. Vzhledem k jejich vlivu na obecné povědomí tohoto století je můžeme označit jako „vedlejší proudy“, neboť je neurčovaly tolik jako uvedené hlavní směry; to ovšem neznamená podcenění jejich myšlenkového obsahu.

1. Fries a Herbart

Oba tyto myslitelé byli ještě Hegelovými současníky. Po věcné stránce se však staví proti němu i proti veškeré spekulativní filozofii německého idealismu. Jakob Friedrich Fries (1773—1843) je pokládán za hlavního představitele tzv. psychologismu ve filozofii. Takto se označuje pojetí, podle kterého základem filozofie není konstruktivní logika, nýbrž psychologická analýza vědomí, zkoumání vnitřní zkušenosti. Hlavní Friesovo dílo, *Nová kritika rozumu*, staví na díle Kantově. Avšak Kantovy apriorní formy našeho poznání nelze podle Frieše hledat zvláštní „transcendentální metodou“, nýbrž psychologickým bádáním. Jím pak objevíme tyto formy v našem vědomí, avšak pouze a priori, totiž prostřednictvím introspekce, vnitřní zkušenosti.

Hlavní význam Johanna Friedricha Herbart (1776—1841) je rovněž na poli psychologie a vedle toho též v pedagogice. Cílem filozofie je takové zpracování pojmů, při němž — na rozdíl od Hegela, jenž chce myšlením obsáhnout i rozpory — jsou všechny rozpory odstraněny a vzniká jednotný a bezrozporný, souhrnný pojem skutečnosti. Cílem psychologie je zkoumání duševních procesů podle přísně kauzálních zákonů po vzoru přírodovědy. „Zákonitost duševního života je naprosto shodná se zákonitostí hvězdné oblohy.“ Existuje statika a mechanika představ a jejich spojování. Ty plně stačí k výkladu všech duševních pochodů, aniž je nutné uchýlovat se k zvláštním „mohutnostem“, s nimiž pracovala psychologie před Herbartem.

K oběma těmto myslitelům lze dále připojit Friedricha Eduarda Benekeho (1798—1854). I on pokládá psychologii za základní filozofickou disciplínu.